

Kató Szabolcs Ferencz

József, Jézus atyja és József, Jákób fia

Megjegyzések a Máté szerinti evangélium József-alakjának hagyománytörténetéhez

A megállapítás, amely szerint a Máté evangéliuma az Ószövetségre épít, annak képeit, megfogalmazásait, idézeteit használja az evangélium megírásához, nem szorul különösebb bizonyításra. Elég csak az úgynevezett reflexiós idézetek sorozatára utalni,¹ amellyel Mt² egy-egy ószövetségi igét idéz, hogy rámutasson azok Krisztusban történő beteljesedésére. De ezen túlmenően is számos munka született, amely az evangélium kapcsolatát mutatja például Zak-sal vagy az Izsák-történetekkel stb.³ Ilyen munkák forgatása közben néha fel-felbukkan egy-egy olyan írás is, amely a Jézus apja, József és az 1Móz-ból ismerős József, Jákób fia közötti hasonlóságokra utal, és valamiféle (irodalmi vagy hagyománytörténeti) kapcsolatot feltételez a kettő között. De van-e ilyen? E tanulmányban, amely remélem, felkelti az ünnepezt érdeklődését, ezt a kérdéskört vizsgálom. Mindenekelőtt megpróbálom listába venni a két József-alak közötti feltételezett kapcsolatokat, majd módszertani szempontból kitérek az intertextualitás-elmélet és a hagyománytörténet legfontosabb kérdéseire, amelynek alapján tisztázni lehet, mit is nevezhetünk intertextualitásnak, és milyen esetben feltételezhető irodalmi kapcsolat a művek között. Majd pedig értékelem a József-alak kapcsán javasolt kapcsolódási pontokat, és új lehetséges összefüggésekre hívom fel a figyelmet.

¹ Mt 1,22–23; 2,15.17–18.23; 4,14–16; 8,17; 12,17–21; 13,35; 21,4–5.; 27,9–10. A reflexiós idézetek (*Reflexionszitate*) kifejezés H. J. Holtzmann 1899-ben megjelent kommentárja nyomán honosodott meg a szakirodalomban, aki azt hangsúlyozta vele, hogy az ószövetségi idézeteket a személyes reflexió részeként vették fel az evangéliumba. Ld. August, J. M.: "He Shall be Called a Nazarene": The Non-Citation of Matthew 2:23. In: *TynBul* 69 (2018), (63–74) 64., 2.lábj.

² A Mt rövidítéssel csupán az evangélium szövegét jelölöm, és nem foglalok állást az evangélium szerzőségének kérdésében. Minden helyen, ahol a Mt rövidítés lókus nélkül fordul elő, az a „Máté evangéliumának szövege” szókapcsolattal helyettesíthető.

³ Egy relatív friss kutatástörténethez ld. Konradt, M.: Die Rezeption der Schrift im Matthäusevangelium in der neueren Forschung. In: *ThLZ* 135 (2010), 919–932.

Kapcsolatok a Mt és a Gen között

Az első kapcsolat a két József között rögtön a Mt felirata által látszik létrejönni. Az 1,1 első felét (βίβλος γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ), amelyet „Jézus Krisztus nemzetségtáblázata”-ként szokás fordítani, néhány kutató tágabb értelemben veszi, és az egész Mt-ra vonatkoztatva értelmezi, azaz nemcsak az 1,1–17 Jézus βίβλος γενέσεως-a, hanem az egész evangélium. Mi több, a cím ezek szerint rájátszik az 1Móz görög megnevezésére is, amelyre a Kr. e. I. században már a Genézis könyveként utaltak.⁴ A szókapcsolat helyes értelmezése tehát nem más, mint „Jézus Krisztus Genézis könyve”, utalva az 1Móz-re,⁵ és ezzel együtt természetesen az abban található tartalmakra, így a József-történetekre is.

A második összefüggés szintén a nemzetségtáblázat kapcsán kerül elő: mindkét József egy Jákób nevű apa fia (1Móz 35,22–25; Mt 1,16), aki jellemét tekintve szabadító és Isten kegyelmét hordozó személyiség; majd a későbbi motívumok is egyeznek: üldözik őket, és Egyiptomban találnak menedékre.⁶ Az sem elhanyagolható hasonlóság, hogy minkét József álomban kap kijelentést Istentől.⁷ Ezenkívül mind az Egyiptomba való menekülés, mind az exodus szoros kapcsolatot mutat a megfogalmazás és a motívumok szintjén a Mt és az 1Móz között.⁸ A zsarnok halála jelzi az üdvtörténeti fordulópontot,⁹ ahol a Mt 2,19–21 nyolc szót emel át az Ex 4,19–20-ból, s ez a két szöveg irodalmi kapcsolatát mutatja.¹⁰

⁴ Luz, U.: Intertexts in the Gospel of Matthew. In: *HTS* 108. (2004), (119–137) 129.

⁵ Ld. Keith, Chr.: The Book of the Genesis of Jesus Christ (Matthew 1:1). In: Ferda, S. T. et al. (szerk.): *“To Recover What Has Been Lost”: Essays on Eschatology, Intertextuality, and Reception History in Honor of Dale C. Allison Jr.* SNS 183, Brill, Leiden – Boston 2020, 179–194. tanulmányát a hozzákapcsolódó irodalommal együtt. Emellett foglal állást későbbi tanulmányában Luz is (*Intertexts in the Gospel of Matthew*, 129), míg a korábban megjelent kommentárjában sokkal óvatosabban fogalmaz: Luz, U.: *Das Evangelium nach Matthäus (Mt 1–7)*. EKK I/1. Benzinger – Neukirchener, Zürich 1989, 88.

⁶ Thomson, E. H.: *The Life and Glories of St. Joseph*. Burns & Oates, Dublin 1888, 14–20. Waetjen, H.: The Genealogy as the Key to the Gospel According to Matthew. In: *JBL* 95. (1976), (205–230) 225–226.

⁷ Brown, R.: *The Birth of Messiah: A Commentary on the Infancy Narratives in the Gospels of Matthew and Luke*. ABRL. Doubleday, New York 1997, 110–113. Robbins, V. K.: *Who Do People Say I Am? Rewriting Gospel in Emerging Christianity*. Eerdmans, Grand Rapids 2013, 58.

⁸ Daube, D.: *The New Testament and Rabbinic Judaism*. Athlone, London 1956, 189–192.

⁹ Daube, D.: *i. m.* 190.

¹⁰ Luz, U.: *Intertexts in the Gospel of Matthew*, 131.

A Mt 2,18 reflexiós idézete bár Jer-ből (31,15; LXX 38,15) származik, de Rákhel és fiainak említése miatt az 1Móz 35,16–20-ra játszik rá, és ez utóbbiban Rákhel és fiainak személyén természetesen implicit módon adott József alakja.¹¹

A fentiekén kívül az is felmerül, hogy a Mt 1,18–25-ben megjelenített József alakja a József-novellába ágyazott Júda és Támár történetére is rájátszik (1Móz 38). A nem várt terhesség, a házasságtörés gyanúja, a férfi törvényekhez igazodó magatartása, illetve a „nem ismerte őt” (Mt 1,25) kifejezés használata kötné össze a szövegeket.¹²

Fontos azonban megjegyeznünk, hogy a kutatók nemcsak József, hanem Mózes történetével is párhuzamba állítják a gyermekségtörténeteket. A gyermekgyilkosság és Egyiptom, az uralkodó halálának fontossága az exodus-hagyományból ered, így a József-motívumokat nem szabad elszigetelten vizsgálni, és legkevesbé sem abból kiindulni, hogy ha Mt tudatosan használ is fel irodalmi toposzokat a pátriárkák életéből, azt kizárólagosan, más forrásokat kizárva teszi.¹³ Ellenkezőleg: vegyíti a mozzanatokat. Éppen ezért elengedhetetlen kérdés, hogy módszertani szempontból mikor beszélhetünk irodalmi függésről két szöveg között, azaz mikor áll fenn intertextuális kapcsolat. A következőkben ezt fogom tisztázni.

¹¹ Nem Jézus apja személye kapcsán, hanem a Mt és az 1Móz-beli József-történetek között további két jelentősebb felvetett összefüggés érdemel figyelmet. A Mt 5,44 hasonlóságot mutat József testamentumával (18,2). Vö. Graves, R. – Patai, R.: *Héber mítoszok. A Genézis könyve*. Ford. Terényi István. Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1969, 192. Ezenkívül a Mt 21,38 a Mk 12,6-on keresztül József testvéreinek a szavait idézné, akárcsak a Mt 24,45–54, amelynek háttérében Joel Marcus szintén József-tipológiát vél felfedezni: Marcus, J.: Mark 8–16. AYB 27A. Yale University Press, New Haven–London 2009, 804.

¹² Lewis, T.: *The Poetics of Matthew. The Five References to Mothers and Other Patterns*. Wipf and Stock, Eugene 2023, 103–114.

¹³ Azt is fontos hangsúlyozni, hogy Jézus Mózes-sel való párhuzamba állítása nemcsak a Mt 1–2-ben érhető tetten, hanem az egész evangéliumot meghatározó kompozicionális elvek közé tartozik. Ő a Mt 5,21–48-ban a törvényadó a hegyen, akárcsak Mózes a Sínainál (vö. ezzel szemben Lukács mezei prédikációját, Lk 6,17); a pusztai megkísértés története (Mt 4,1–11) az éhség (2Móz 16,4), Isten próbára tétele (2Móz 17,1–7), a bálványimádás (2Móz 32) tekintetében a 40-es szám által meghatározott idői keretben hasonlít a 2Móz történeteire; Jézus a pusztában kenyeret ad 5000 férfinak (Mt 14,13–21), akárcsak Mózes, aki mannát a pusztában vándorló népnek (2Móz 16); Jézus megdicsőül a hegyen (Mt 17,1–13), mint ahogyan Mózes arca is sugárzik az Istennel való találkozás után (2Móz 34) stb. Mt szerint Jézus nem más, mint az 5Móz 18,15.18-ban megígért új Mózes. A témához ld. Allison, D. C. Jr.: *The New Moses: A Matthean Typology*. Wipf and Stock, Eugene 1993, 97–106., 137–270.

Intertextualitás

Az intertextualitás fogalma az irodalomtudományból került át a teológia eszköztárába, így annak elmélete is elsősorban a teológián kívül fejlődött és alakult.¹⁴ Alapvetően azonban három típusú irodalmi függésről lehet beszélni.

A szerzőközpontú megközelítésében az nevezhető intertextualitásnak, amikor egy mű szerzője tudatosan utal, játszik rá egy általa ismert műre, illetve idéz belőle. Ha nem is szó szerinti idézetként, de a gondolat vendégként van jelen a saját műben. Létezik ugyanakkor egy olvasóközpontú megközelítés is, amikor nem a szerző, hanem az olvasó fedez fel kapcsolatot az olvasott mű és egy másik alkotás között, éspedig attól függetlenül, hogy ezt a szerző akarta-e, vagy nem, illetve hogy az összefüggésbe hozott alkotás valóban referenciaként szolgálhat-e az eredeti mű számára. Ebben a megközelítésben az intertextualitás jelensége teljesen szubjektív, és minden olvasónál különbözik.

Létezik azonban egy harmadik típusú intertextualitás is, amikor hasonló megfogalmazásokat, képzeteket, szókapcsolatokat nem a szerző szándéka hoz létre, hanem a közös kultúrkör, a történelmi helyzet vezet hasonló tartalmakhoz. Mivel jelen kutatásban a Mt József-figurájának irodalmi születését vizsgálom, az első meghatározásból indulok ki, és ez utóbbit is figyelembe veszem. Különösen hangsúlyos ez, mivel az újszövetségi szerzők elsődleges irodalmi referenciája az Ószövetség, így akarva-akaratlanul annak nyelvezete, fogalmisága, gondolkodásmódja még a görög nyelv közvetítésén keresztül is átszüremlik az Újszövetségbe. Jó példa erre a lukácsi kettős korpusz, amely számos megfogalmazásában, teológiai képzettársításában a deuteronomista nyelvezetet használja (pl. ApCsel 7 // Józs 24),¹⁵ anélkül azonban, hogy ő maga a feltételezett írónoki iskola kései képviselője lenne. A hasonlóságokért Lukács jártassága felelős az ószövetségi, zömében deu-

¹⁴ Az intertextualitás fogalmának meghatározásaihoz, illetve a különféle megközelítések áttekintéséhez ld. Luz, U.: *Intertexts in the Gospel of Matthew*, 122–124. Schultz, R. L.: *The Ties that Bind: Intertextuality, the Identification of Verbal Parallels, and Reading Strategies in the Book of the Twelve*. In: Redditt, P. – Schart, A. (eds.): *Thematic Threads in the Book of the Twelve*. BZAW 325. De Gruyter, Berlin 2003, 27–45.

¹⁵ Römer, Th. – Macchi, J. D.: *Luke, Disciple of the Deuteronomistic School*. In: Tuckett, Chr. M. (ed.): *Luke's Literary Achievement: Collected Essays*. JNTSSS 116. Sheffield Academic Press, Sheffield 1995, 178–187.

teronomista redakciót és nyelvezetet tartalmazó irodalomban. Ez esetben azonban nem beszélhetünk intertextualitásról.

Mindennek fényében természetesen felmerül a kérdés: milyen esetben állapítható meg bizonyossággal, hogy intertextualitásról van szó. Három fő jelenséget különböztethetünk meg: idézeteket, allúziókat és kulcsszavakat. Az elsőt relatíve egyszerű azonosítani, míg az utóbbi kettőnél az azonos témán túl a megfogalmazás, a nyelvtani szerkezet hasonlósága is fontos.¹⁶ Természetesen fennáll annak a lehetősége is, hogy vannak olyan allúziók, amelyek nem követik a referált szöveg nyelvtani sajátosságait, azonban ebben az esetben az azonosítás kevésbé bizonyos.

Az intertextualitás fogalmának meghatározásakor ugyanakkor fontos tisztázni az intertextualitás és hagyománytörténet közötti különbséget is, különösen abban az esetben, ha a kulcsszavak és témák utaló jellegéről beszélünk. Míg az előbbi két vagy több konkrét *írott* szöveg közötti tudatos kapcsolatot feltételez, illetve annak rekonstruálását tűzi ki céljául, addig a hagyománytörténet is egy bizonyos tartalom többféle szövegben való megjelenését feltételezi és vizsgálja.¹⁷ Viszont a hagyománytörténet általában nem egy írásbeli szövegre vezeti vissza a hagyományt, hanem annak írásbeli megfogalmazása előtti (és gyakran utáni) létezésével számol, mi több, nem is egy „eredetire” vezeti vissza annak keletkezését. Több szövegből desztillálja az alap-hagyományt, amelynek azután változásait, formáit és azok egymáshoz való viszonyát általában diakron szempontok szerint rendezve vizsgálja. Egy közös motívumegyüttes megjelenése nem jelent direkt függést két szöveg között, hanem egy közös hagyománykincs merítéséből is származhat. Amikor tehát e tanulmányban intertextualitásról beszélünk, mindig két vagy több konkrét szöveg közötti kapcsolatot szükséges feltételezni, míg a hagyományok tekintetében egy közös tradíciócsalád megjelenésének egy formáját feltételezzük. Ez utóbbi azt jelenti, hogy a vizsgált szöveget nem a referált szöveg verbatim formája vezérelte, hanem az abban megjelenő, de nem kizárólagos tartalom. Míg az intertextualításban a forma és tartalom kapcsán a forma kap nagyobb hangsúlyt, a tradíció-történetben a tartalom. Azonban némi fogalmi és tárgybeli átfedés a tiszta meghatározások ellenére is elke-

¹⁶ Schultz, R. L.: *i. m.* 32.

¹⁷ A kettő leírásához ld. Utschneider, H. – Nitsche, St. A.: *Arbeitsbuch Literaturwissenschaftliche Bibelauslegung. Eine Methodenlehre zur Exegese des Alten Testaments*. Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh 2014, 244–263.

rülhetetlen. Most mindennek fényében értékeljük ki a József személyével kapcsolatos javaslatokat.

Közös elemek

Az első tisztázandó kérdés az, hogy milyen általános érvek alapján képzelhető el kapcsolat a Mt-i és az 1Móz-beli József alak között. A kérdésre az 1,2–17 nemzetségtáblázata ad választ. Bár a kutatók szerint a Mt forrása e tekintetben az 1Krón 1–3 (LXX) vagy egy azon alapuló közkedveltségnek örvendő Dávid-genealógia,¹⁸ a referenciaszövegek lajstroma mégsem merül ki a Krón nemzetségtáblázataiban. A nevek és a szereplők által tulajdonképpen az Ószövetség összes történeti könyvére hivatkozás történik. Már maga az úgynevezett Krónikás történeti mű feltételezi ezeknek ismeretét olvasóiban, amikor nemzetségtáblázataiban csak utal a más könyvekből jól ismert szereplőkre. Mt azonban még ennél is több támponttal szolgál célközönségének, amikor egy férfiakat listázó nemzetségtáblázatba négy nőt is felvesz, akik nem fordulnak elő az eredeti felsorolásokban, és történeteik ismerete nélkül a levegőben lógnak. Ezeket a személyeket Mt adja az átvett listához,¹⁹ amellyel nyilvánvalóan üzeni kíván valamit. Ruth és Ráháb nem fordulnak elő Ruth könyvében, illetve a Józ 2. és 6. fejezetén kívül, így említésükkor, amelyhez Mt nem fűz semmilyen megjegyzést, feltételezi történeteik ismeretét. Viszont az 1Krón 2,4 megjegyzésénél – „A menyé, Támár szülte neki Pérecet és Zerahot” – sem olvashatunk további részleteket, tehát itt is valószínű, hogy a Krón az 1Móz 38 ismeretét feltételezi ennél a pontnál. Ezek alapján nyilvánvaló, hogy Mt elvárja olvasóitól, hogy a nemzetségtáblázat szereplőinek hallatán rögtön a hozzájuk fűződő történetekre asszociáljanak. Ez azt jelenti, hogy az irodalmi referenciakeretet maga Mt teremti meg a nemzetségtáblázattal, amelynek része a Tóra első könyve. Ha Mt már a nemzetségtáblázatban kitekint más ószövetségi könyvekre és epizódokra, nem lenne meglepő, hogy a későbbiekben is az abban megjelenő irodalmi toposzokra is utalást tesz, jelen kérdésfelvetésben a József-alakra. Mindez ter-

¹⁸ Davies, W. D. – Allison, D. C. Jr.: *A Critical and Exegetical Commentary on the Gospel according to Saint Matthew*. ICC 1. T&T Clark International, London – New York 2004, 165–167.

¹⁹ Davies, W. D. – Allison, D. C. Jr.: *i. m.* 170. Támár és Betsabé neve előfordul az 1Krón listáján (1Krón 2,4; 1Krón 3,5), ahol Betsabé nevét Batsúa változatban olvashatjuk, a másik két női név azonban hiányzik.

mésztesen csupán elvi lehetőség, amelynek valószínűségét esetről esetre szükséges megvizsgálni.

Az első tisztázandó lehetséges referencia rögtön az evangélium első négy szava. Mint a fentiekből kiderül, némely kutató szerint a Mt 1,1 felütésének értelme „Jézus Krisztus Genézis könyve” lenne. Nyelvileg ez az értelmezés megengedett, a kifejezések ilyenszerű fordítása nem ütközik akadályokba. Az elmélet szerint Mt a Mk-i feliratot (Ἀρχὴ τοῦ εὐαγγελίου Ἰησοῦ Χριστοῦ) változtatja meg szándékosan, amikor annak első két szavát olyan szinonimákra cseréli, amelyek az 1Móz-ra utalnak.²⁰ Ezzel Mt egy új kezdetet akar sugallni: Jézusban Isten új történetet kezd. Ez ellen azt szokás felhozni, hogy – más újszövetségi iratokkal (2Kor 5,17; Gal 6,15) ellentétben – Mt nem beszél új teremtésről.²¹ Ez igaz ugyan, csakhogy az 1Móz is csupán az első két fejezetében foglalkozik a teremtés kérdésével, míg kvantitatív szempontból az ősatyák története uralja a könyvet. Ezenkívül az 1Móz nem önmagában áll, hanem a Tóra bevezető könyve, azaz mindenféle szempontból egy kezdetet jelöl, Isten történetének kezdetét egy családdal, majd egy néppel. Krisztusban azonban ismét egy új fejezet kezdődik Isten és ember kapcsolatában. Ezt fejezheti ki a Mt 1,1 felirata. Ráadásul ha a Mt 1,1 nem az egész evangélium címe, akkor alcím, és a nemzetségtáblázat fejléce marad. Kérdés azonban, hogy a szövegpragmatika szempontjából melyik a valószínűbb egy mű elején: egy felvezetés nélküli alcím, vagy pedig egy olyan felirat, amely az egész könyvre vonatkozik, s amely rögtön kapcsolatot teremt egy másik könyvvel. Ez utóbbi tűnik valószínűbbnek, amellyel Mt rögtön az 1Móz felől vezeti át olvasóit Jézus Krisztus történetéhez. Így az evangélium paratextusa az 1Móz. Ez annál is inkább fontos, mivel ez a megfigyelés valószínűbbé teszi a többi Mt és 1Móz között feltételezett kapcsolatot.

A következő kérdés, hogy József Jákób fiaként való feltüntetése szándékos-e. Első ránézésre a nevek gyakoriságát tekintve véletlen egybeesésnek tűnhet, hogy mind a pátriárkának, mind Jézus nagyapjának ugyanaz a neve a fiával együtt. Csakhogy Jákób neve nem szerepel Lk párhuzamos listáján. Ott József apja egy bizonyos Éli (Lk 3,3). A problémára sokféle megoldás született az eltérő listák feltételezésétől (Mt egy „hivatalos” dávidi, Lk egy

²⁰ Keith, Chr.: *i. m.* 182.

²¹ Brown, J. K.: Genesis in Matthew's Gospel. In: Menken M. J. J. – Moyise S. (eds.): *Genesis in the New Testament*. T & T Clark, New York 2012, (42–59) 47.

személyes családi listát használna) a levirátus intézményének felvetéséig.²² Ez utóbbi szerint Mt és Lk között azért van különbség József apja nevét illetően, mert az egyik az elhunyt jog szerinti apát, a másik a vér szerinti, fizikai apát nevezné meg. Az empirikus bizonyíték híján e hipotézisek a levégőben lógnak. Mt listájára és Jákób szerepeltetésére e ponton a József-tipológia alkalmazása is választ adhat.²³ Talán túlzás lenne azt feltételezni, hogy Mt az összecsengés kedvéért találta ki Jákóbot. Azonban ha több genealógia is rendelkezésére állt, ami éppen a Lk-i lista alapján feltételezhető, a József-tipológia még egy indokot adott Mt számára, hogy éppen ezt a nemzetségtáblázatot használja fel evangéliumában.

A következő közös motívum a két József között az álomlátás. A József-novellában két álma miatt haragszanak meg József testvérei (1Móz 37,5). József Egyiptomban is álmokat fejt meg több rendben (1Móz 40; 41). Mi több, az események tetőpontján be is teljesülnek József első álmai (1Móz 42,9). Tehát kompozicionális szempontból József története az álmai beteljesülésének története, amelyben úgy hajolnak meg előtte testvérei, mint ahogyan a kék és a csillagok hódoltak neki álmában. A motívum dominanciáját a ma olvasója is érzékeli. De ezt a statisztika is igazolja. Az egész Szentírásban az álom motívuma messze kimagaslóan az 1Móz-ben fordul elő a legtöbbször, ezt követi Dán, míg az „álom” kifejezés az újszövetségi iratok közül Mt-ban fordul elő a leggyakrabban.²⁴ Tehát az 1Móz méltán nevezhető a Szentírás „álmoskönyvének”, amelynek József a vezéralakja. De az álom elfordulásait tekintve Mt áll az első helyen az Újszövetségben is, ahol a 6 elfordulásból 4 József nevéhez (1,20.24; 2,13.19.22) kapcsolódik. Ezenkívül a napkeleti bölcsék szintén álmukban intetnek meg (2,12), és Pilátus felesége is álmában szenved Jézus miatt. Ha Mt evangéliumát nézzük, ugyanazt állapíthatjuk meg, mint az 1Móz esetében: az álom motívuma József kapcsán jelentkezik hatványozottan. Ez azt teszi valószínűvé, hogy az 1,1 felől közelítő olvasó, aki megismerte Józsefet, Jákób fiát, az álmok kapcsán asszociál az álomfejtő

²² Brown, R.: *The Birth of Messiah*, 87–90. Az elmélet már az ógyházban is ismert volt. A levirátus intézményével magyarázta a Lk és Mt közötti különbséget pl. Julius Africanus is. Ld. Bovon, F.: *Das Evangelium nach Lukas (Lk11–9,50)*. EKK III/1. Benzinger – Neukirchener, Zürich 1989, 188.

²³ Waetjen, H.: *i. m.* 225.

²⁴ Az English Standard Version szövege alapján a “dream” kifejezés 41-szer fordul elő az 1Móz-ban, 27-szer a Dán-ben és 8-szor Jer-ban, Mt pedig rögtön a negyedik helyen szerepel 6 elfordulással. E statisztikát a Logos 9 bibliaprogram segítségével generáltam.

Józsefre, és hogy ezt az evangélium szerzője tudatos szerkesztés által hozza létre. A szándékos áthallás mind statisztikailag, mind a hagyomány erőssége szempontjából elképzelhető.²⁵ Ez ellen azt szokás felhozni, hogy az 1Móz-beli József álmái vizuálisak, míg a Jézus apjáiéi auditívek.²⁶ Ez azonban csak első ránézésre van így. Egyrészt a Mt 1,20; 2,13.19 arról beszél, hogy az Úr angyala megjelent Józsefnek álmában, azaz az álomnak van egy vizuális része. Másrészt a többi esetben is hasonló jelenségről lehet szó, amely csak a tömör megfogalmazás miatt nem kerül részletezésre. Nem valószínű, hogy egy álom vizuális ingerek nélkül, csak auditív elemekből álljon. Az üzenet isteni eredetét éppen az angyali jelenés tisztázza.²⁷ A jelenés csatornája pedig az álom. A fentiek fényében nem tűnik véletlennek, hogy Isten egy Jákób fia, Józsefnek jelenti magát ki álomban. Mindez a motívum tudatos alkalmazására vall.

A következő áthallások inkább tematikusak: József lemegy Egyiptomba, és ezzel megmentővé lép elő, aki majd kivezeti onnan Isten Fiát. Ezt a következő reflexiós idézet is bizonyítja: „hogy beteljesedjék az, amit az Úr mondott a próféta által: Egyiptomból hívtam el fiamat” (Mt 2,15). Ez utóbbi a ki-

²⁵ Ugyanakkor azt is meg kell jegyeznünk, hogy Mt az ὄναρ kifejezést használja az álomra, amelyet nem találunk meg az 1Móz-ben, ugyanis ott az ἐνύπνιον főnevet olvashatjuk a hozzá kapcsolódó igével együtt. Az álom szemantikai mezejében egyetlen olyan közös kifejezés van, amely Mt-nál egyszer (1,24) az József-történetekben pedig 3-szor (40,9; 41,11.22) fordul elő: a ὕπνος.

²⁶ Gnuse, R.: *Dream Genre in the Matthean Infancy Narratives*. In *NT 32*, (1990), (97–120) 115. Mindazonáltal Gnuse is elismeri, hogy Mt álomleírásai az 1Móz-ben fellelhető struktúrát követik, azonban nem annyira a József-novellával, mint inkább az 1Móz korábbi álombemutatóival mutat egyezést.

²⁷ A József-novellában (1Móz 46,2–4) Isten álmában biztatja Jákóbot, hogy menjen le Egyiptomba. George M. Soares Prabhu szerint ez Mt referenciaszövege; Prabhu, G. M. S.: *The Formula Quotations in the Infancy Narrative of Matthew: An Enquiry into the Tradition History of Mt 1–2*. AnBib 63. Biblical Institute, Rome 1976. Elméletét ismerteti Gnuse, R.: *i. m.* 97. Ez jól összecseng a Mt 2,13 álomleírásával, ahol az angyal Józsefet is erre biztatja. Mi több, az 1,20 és az 2,13.19–20 majdnem szó szerint írja le az angyali jelenést:

ἰδοὺ ἄγγελος κυρίου κατ' ὄναρ ἐφάνη αὐτῷ λέγων·

ἰδοὺ ἄγγελος κυρίου φαίνεται κατ' ὄναρ τῷ Ἰωσήφ λέγων·

ἰδοὺ ἄγγελος κυρίου φαίνεται κατ' ὄναρ τῷ Ἰωσήφ λέγων.

Jákób álmában azonban nincs szó angyalról, illetve az 1Móz 46 vonatkozó verse nem tartalmaz a fenti megfogalmazáshoz hasonlót, így valószínűtlen a kizárólagos irodalmi függés. A szoros párhuzamosság azonban arra utal, hogy Mt tudatosan szerkeszti az álomleírásokat, így intertextuális utalásaik sem lehetnek véletlenek.

vonulás analógiájaként fogja fel Jézus és családja egyiptomi tartózkodását, és a kivonulás analógiájaként fogja fel az onnan történő hazatérést is, amelyet a Mt 2,15-ben olvasható Hós-i idézet (11,1) is igazol: „Egyiptomból hívtam el a fiamat”. Itt meg kell jegyezni, hogy ez alkalommal Mt nem a LXX-t, hanem a MT-t követi, mivel az jobban illik a mondanivalójához.²⁸

E motívumok kapcsán, amint arról már volt szó, elsősorban Mózes-típológiáról beszélhetünk. Az exodus Izrael legősibb hitvallása (Ex 32,4.8; 2Kir 12,28), amely első formájában még nem tartalmazott neveket és személyeket, nem magyarázta az egyiptomi tartózkodás előzményeit, és később bővül Mózes alakjával (Hós 12,14; Exodus).²⁹ József csak az 1Móz és a 2Móz összekapcsolása után válik a kivonulás témájának előkészítőjévé, amely a perzsa korra tehető.³⁰ Azonban a kivonuláshagyományban még mindig Mózes alakja maradt az uralkodó, és József alakja az exodus kapcsán csupán szórványosan fordul elő (Zsolt 81,6). Így a Mózes- és a József-típológia nem választható szét, mi több, az előbbi dominanciát élvez a másikkal szemben.

A 2Móz jelenlegi formájában egy összefoglalóval kezdődik, amely összeköti a pátriárkák történetét az egyiptomi fogság és szabadulás témájával. Ennek kapcsán az uralkodók halála és az új fáraó periodizálja az eseménye-

²⁸ A Hós 11,1 LXX-verziója az egyes számú „fiú” főnév helyett az értelmileg helyes, de többes számú, „gyerekek” kifejezést használja, ráadásul nem az egyes szám első személy, hanem a harmadik személy birtokos névmása kapcsolódik hozzá: ἔξ Αἰγύπτου μετεκάλεσα τὰ τέκνα αὐτοῦ. Mt kontextusába jobban illett az MT egyes számú megfogalmazása, így azt vette át. Vö. Luz, U.: *Das Evangelium nach Matthäus (Mt 1–7)*, 126. Más megközelítésekhez ld. e tanulmányban az *Következtetések* alpontot a hozzá kapcsolódó irodalommal.

²⁹ Vö. Schmid, K.: Exodus: Die biblische Überlieferung und ihre historischen Hintergründe in der neueren Forschungsdiskussion. In: *ZPT* 73. (2021), 258–268. Gerhard von Rad a kis történeti credót 5Móz 26,5–9 tekintette Izrael legősibb hitvallásának, és szerinte az egész Tóra ennek kibontása. Von Rad, G.: *Az Ószövetség teológiája. I. Izrael történeti hagyományainak teológiája*. Osiris tankönyvek. Osiris, Budapest 2007, 106–111. A modern kutatás azonban kimutatta, hogy a credo szövege igencsak fiatal, deuteronomista jegyeket mutat. Schmid, K.: Die Geschichte im Credo. Genealogie und Theologie des Geschichtsbezugs alttestamentlichen Glaubens. In: Bühler, P. – Campi, E. – Luibl, H. J. (Hrsg.). »Freiheit im Bekenntnis«. *Das Glaubensbekenntnis der Kirche in theologischer Perspektive*. Pano Verlag, Zürich 2000, 129–149. Schaper, J.: „Dann sollst du anheben und sagen vor dem Herrn, deinem Gott...“: Heil, Geschichte und Gedächtnis im Deuteronomium. In: Frey, J. – Kauter, St. – Lichtenberger, H. (Hrsg.): *Heil und Geschichte. Die Geschichtsbezogenheit des Heils und das Problem der Heilsgeschichte in der biblischen Tradition und in der theologischen Deutung*. WUNT 248. Mohr Siebeck, Tübingen 2010, 63–73.

³⁰ Ld. a kutatástörténeti áttekintést Rózsa Huba: *Bevezetés az Ószövetség könyveibe*. Szent István Kézikönyvek 14. Szent István Társulat, Budapest 2016, 101.

ket (2Móz 1,8; 4,19). Mt-nál is Heródes halála jelzi a biztonságos hazatérés idejének beköszöntét (2,20). Itt azonban három kulcsszó is összeköti a motívumokat a 2Móz 4,19-ben és a Mt 2,20-ban:

2Móz 4,19	Mt 2,20
τεθνήκασιν γὰρ πάντες οἱ ζητοῦντές σου τὴν ψυχὴν	τεθνήκασιν γὰρ οἱ ζητοῦντες τὴν ψυχὴν τοῦ παιδίου

Nemcsak a gondolat párhuzamos, hanem a megfogalmazás is: meghaltak (θνήσκω), akik halálra keresték (ζητέω + τὴν ψυχὴν) Mózeset és a gyermek Jézust. Ráadásul a többes szám használata feltűnő a Mt-i szövegben, mivel az üldözések elrendelője Heródes egyedül, így az egyes szám logikusabb lenne a történet szintjén.³¹ Azonban Mt többes számot használ. Mindez azt mutatja, hogy Mt az LXX 2Móz szövegét veszi alapul.³² Annál is inkább, mivel a folytatás is párhuzamokat mutat, még ha ott szinonimákkal is találkozunk. Mózes felvette feleségét és gyermekeit, és visszatért Egyiptom földjére (2Móz 4,20), ahogyan József is vette a gyermeket és anyját, és Izrael földjére ment (Mt 2,21). A kulcsszavak és a hasonló mozzanatok azt bizonyítják, hogy Mt itt felhasználja a 2Móz elbeszélését.

A gyermekgyilkosság kapcsán a Mt 2,18 ismét egy reflexiós idézetet hoz, ezúttal Jer-ből (MT 31,15; LXX 38,15 – a Mt-i szöveg a kettő keveréke).³³ A pusztítás gyászt és fájdalmat vált ki Betlehemben. Azonban az idézet kapcsán két probléma adódik. A feltételezés szerint Jer 31,15 az 1Móz 35,16–20-ban olvasható epizódra utal. Csakhogy az 1Móz 35 nem Rákhel fiainak haláláról, hanem az anyáéről beszél. Ennek kapcsán az írásmagyarázók két dolgot emelnek ki: Rákhel utolsó szava – talán már a halált érezve – a szenvedése, és fiának a szenvedés gyermeke nevet adja.³⁴ Így lesz ő a szenvedő

³¹ Davies, W. D. – Allison, D. C. Jr.: *i. m.* 271.

³² Uo.

³³ A Mt 2,18 első tagmondata (φωνὴ ἐν Παρὰ ἠκούσθη) megfelel mind az MT, mind az LXX szövegének. A második tagmondat (κλαυθμὸς καὶ ὄδυρμος πολὺς) semmilyen verzióból nem vezethető le, valószínűleg egy Mt-i rövidítés. A harmadik tagmondat az MT szöveget követi (Ραχὴλ κλαίουσα τὰ τέκνα αὐτῆς/עַל-בְּנֵיהָ מְבַכָּה לְרַחֵל), míg a vers utolsó fele az LXX A-nak felel meg (οὐκ ἠθέληεν παύσασθαι ἐπὶ τοῖς υἱοῖς αὐτῆς ὅτι οὐκ εἰσὶν). Mt kontextusában mindegyik verzió önmagában is megfelelő lett volna, így a kevert szöveg alkalmazása tisztázatlan kérdés marad. Vö. Luz, U.: *Das Evangelium nach Matthäus (Mt 1–7)*, 126–127.

³⁴ Lundbom, J. R.: *Jeremiah 21–36: A New Translation with Introduction and Commentary*. AYB 21B. Yale University Press, New Haven–London 2008, 436.

anya örök archetípusa, amely mind a Jer-i, mind a Mt-i szövegbe bekerül. Ez a motívum pedig jól illik a gyermekgyilkosság képéhez. Egy másik magyarázat szerint az ókori Közel-Keleten a népi vallásosság hiedelmeinek szintjén egy szülésben vagy szülés következtében meghaló anya síró, gyászoló túlvilági lényé válik.³⁵ Mivel Rákhel így hal meg, ezért ő is a szüntelenül síró anya egyik megjelenítőjévé válhatott a vallásos hagyományban.

A másik probléma Rákhel sírjának a helye. Míg az 1Móz 35 Rákhel sírját Efrata, azaz Betlehem közelébe helyezi, addig Jer a benjaminita Rámáról beszél, akárcsak 1Sám 10,2. Valószínűleg két párhuzamos hagyományról lehet szó, amelyet Mt összekapcsol, hiszen bár Rámát idézi Jer nyomán, azt mégis a betlehemi gyermekgyilkosság kapcsán teszi, azaz összekapcsolja Rámát és Betlehemet Rákhel személyén keresztül.³⁶ Ezen az úton a szöveg közvetve ismét csak a József-történetek kontextusához vezeti az olvasót.

Kérdés, hogy van-e valamiféle kapcsolat a Júda és Támár története és a Mt 1 között. Amint arról a fentiekben volt szó, némelyek három momentumban is egyezéseket vélnek felfedezni: a házasságtörés gyanúja, a férfi törvényekhez igazodó magatartása, illetve a „nem ismerte őt” (Mt 1,25) kifejezés használata kötné össze a szövegeket.³⁷ Az áthallások azonban elég felszínesek. Mt nem részletezi József gondolatait, így indítéka, miszerint el akarja bocsátani Máriát, hogy ne keverje gyalázatba, fedve marad. József kapcsán a szöveg explicite tartalmazza, hogy ő igaz ember (δικαιος), de Júda kapcsán a szöveg éppen úgy fogalmaz, hogy Támár igazabb Júdánál, amelyet maga a férfi mond ki: „igazabb, mint én (δεδικαίωται Θαμαρ ἢ ἐγώ), mert nem adtam őt a fiamhoz, Sélához” (1Móz 39,26).³⁸ Ugyanígy a „nem ismerte őt” kifejezés is más megfogalmazásban jelentkezik: „többször nem ismerte őt” (οὐ προσέθετο ἔτι τοῦ γνῶναι αὐτήν 1Móz 38,26), illetve „nem ismerte őt (καὶ οὐκ ἐγίνωσκεν αὐτήν), míg meg nem szülte fiát” (Mt 1,25); nem beszélve arról, hogy negatív megfogalmazásban és egy hozzá társuló szemé-

³⁵ A tézishez ld. uo. 436.

³⁶ Brown, J. K.: Genesis in Matthew's Gospel. In: Menken M. J. J. – Moyise S. (eds.): *Genesis in the New Testament*. T & T Clark, New York 2012, (42–59) 56.

³⁷ Lewis, T.: *i. m.* 103–114.

³⁸ Teológiaiilag természetesen itt is tovább lehet gondolni az üzenetet: ahogy Júdánál igazabb volt Támár, úgy Józsefnél is igazabb, szentebb Mária, akit Isten választott ki. Ez azonban nem a szövegben van, hanem az olvasó értelmezése, és így inkább a fentebb tárgyalt intertextualitás modellek közül a második esetében, olvasóközpontú megközelítésben lehet róla legitim módon beszélni.

lyes névmással az „ismerni” kifejezés egy olyan gyakori kifejezés, amellyel a Szentírás azt fogalmazza meg, hogy egy férfi nem érintett asszonyt (vö. 1Móz 24,16; 1Kir 1,4). Az természetesen mindenképpen igaz, hogy a Támár nevét tartalmazó nemzetségtáblázat (Mt 1,3) az 1Móz vonatkozó történetét idézi fel az olvasóban. Az azonban enyhén szólva kérdéses, hogy a szöveg a későbbiekben is Józsefet hasonlítaná össze Júdával.

További lehetséges párhuzamok

Létezik még két lehetséges párhuzam, amelyre a feldolgozott művek nem hivatkoztak. Mt evangéliumában is kérdés a király kiléte, aki felől a meszsziről érkezett bölcsek, majd pedig Heródes is tudakozódnak. A bölcsek végül elérkeznek Jézushoz, leborulnak előtte és megajándékozzák őt. József kiléte is végig rejtve marad a történet során, de amikor testvérei második alkalommal érkeznek hozzá távoli hazájukból, ajándékot hoznak neki, és leborulnak előtte (1Móz 43). A motívum így foglалható össze: meszsziről jött utazók leborulnak és ajándékot hoznak az ismeretlen uralkodónak. Erre a feltételezésre nemcsak a szabad asszociáció ad okot, hanem az is, hogy az egész Szentírásban csupán az 1Móz 43,26-ban és a Mt 2,11-ben fordul elő a leborulás (προσκυνέω) és az ajándék (δῶρον) kulcsszava elbeszélői szövegben és egy versen belül.³⁹ A hasonló kontextus miatt ez valódi összekötő kapcsolóként értékelhető.⁴⁰ Természetesen különbség is van a két vers között: a Mt-i szövegben nem József, hanem a fia előtt borulnak le. Ezenkívül a távolról érkezők hódolata jelen van például Sába királynőjének történetében is (1Kir 10,1–2), illetve kapcsolatban lehet a fogság utáni prófétai koncepcióval is, amelyet a népek zarándoklataként nevez meg a szakirodalom,

³⁹ Költői szövegben Istennel kapcsolatban is csak kétszer fordul elő: 1Krón 26,29; Zsolt 44,13.

⁴⁰ Természetesen nem lehet kizárni a fenti egybeesések véletlenszerűségét sem. Mindazonáltal megfontolandó még egy érdekes párhuzam. Mindkét történetben jelen van még a csillag motívuma, amely utal a vele kapcsolatban álló személy kiválasztottságára. József álmában az előtte leboruló nap, hold és 11 csillag (1Móz 37,9) későbbi vezető szerepét vetíti előre, míg a Mt 2,1–12-ben szintén csillag vezeti el a bölcseket a zsidók királyához. Mt-nál a csillag megjelenésének természetesen ennél elterjedtebb hagyományok is okot adhatnak. A csillag gyakori királyszimbólum, és a zsidóságban például Alexander Jannaeus és Nagy Heródes kapcsán jelenik meg. Ld. Kató Szabolcs Ferencz: *Amikor a kakas megszólal... Igetanulmányok az egyházi év ünnepeihez*. Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet – Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár 2022, 14–17.

és amelynek részeként a népek elzarándokolnak Sionhoz, Jeruzsálembe, adományokat adnak (Ézs 60; Hag 2,6–8; Zak 14,14 stb.), törvényt tanulnak (Ézs 2,2–5 // Mík 4,1–5 stb.), és megismerik JHVH-t (Jer 16,19–21; Ézs 55,5 stb.).⁴¹ Nem valószínű, hogy a napkeleti bölcsek története a József-történetek alapján íródott. Azonban, amint az a fentiekből kiderül, ha Mt az 1Móz-t választotta evangéliuma irodalmi háttéréül, annak forgatását, tartalmainak felidézését feltételezi, annak motívumai közvetett módon épülhettek be a történetek mozzanataiba, felélénkíthettek bizonyos más forrásokban is előforduló tipológiákat. E konkrét esetben a József-történetek hangsúlyosabbá teheték a leborulás és ajándékozás motívumát a bölcsek történetében.

A másik megfigyelés is inkább általános, éspedig a névadáshoz kapcsolódik. Mindegyik pátriárkatörténetben minden pátriárkának és a tizenkét törzsnek is szimbolikus neve van:⁴² Ábrahám – népek sokaságának atyja (1Móz 17,5); Izsák – nevetést szerzett az Isten nekem (1Móz 21,6); Jákób – sarokfogó (1Móz 25,26); Jákób összes fia (1Móz 30; 35,18); és maga József is beszédes neveket ad: Manassé – feledtető; Efraim – szaporodás (1Móz 41,51–52). Természetesen mindez nem egyedi eset az Ószövetségben. Sámuel (1Sám 1,20), Íkábód (1Sám 4,21), Jábéc (1Krón 4,9) stb. mind hasonló jelenséget tükröznek. Azonban ilyen nagy számban népi etimológiákat, különösen, ha hozzávesszük a helységneveket is (pl. Bábel 1Móz 11,9; Beérseba 1Móz 21,31; Bétel 1Móz 28,19 stb.), csak az 1Móz tartalmaz. Úgy is mondhatnánk, hogy a népi etimológia és az aitiológia az 1Móz történetformálásának egy jellegzetes irodalmi sajátossága. Ezekben a történetekben az események fordulópontjai jutnak kifejezésre a nevekben, amelyek rendszerint valamilyen pozitív dolgot jelentenek. A névben a névadó a vele esett történések egyik követ-

⁴¹ A motívum általános bemutatásához ld. Dyma, O.: Völkerwallfahrt/Völkerkampf. In: *WiBiLex. Das wissenschaftliche Bibellexikon im Internet*. <https://bibelwissenschaft.de/stichwort/34263/> (2024. márc. 26.) Mt 2,1–12 ilyen szempontú értékeléséhez ld. Ziethe, C.: *Auf seinen Namen werden die Völker hoffen. Die matthäische Rezeption der Schriften Israels zur Begründung der universalen Heils*. De Gruyter, Berlin–Boston 2018, 156–164. A legnagyobb különbség az eredeti motívum és annak evangéliumi megjelenése között: a zarándoklat célja. Míg az Ószövetségben Sionhoz jönnek a népek, addig Mt-nál kifejezett távolságtartás jelenik meg e tekintetben, és az új célpont Isten Fia, Jézus Krisztus.

⁴² Ezen példákban nem filológiailag helyes, hanem úgynevezett népi etimológiákról van szó, ahol a történet egy-egy mozzanatát a legtöbb esetben a hangzás alapján és egy-egy kontextusba illő igét felhasználva kapcsolják össze a névvel. A jelenség rövid leírásához ld. Rütterswörden, U.: Etymologie. In: *WiBiLex. Das wissenschaftliche Bibellexikon im Internet*. <https://bibelwissenschaft.de/stichwort/17893/> (2024. márc. 22.).

keztetését, egy jövőre vonatkozó vágyát és ezzel egy időben a legtöbbször Isten tettét fogalmazza meg. Ezek a nevek az elbeszéléseket summázzák, amelyek így legtöbbször üdvtörténeti jelentőséget is nyernek. Nincs ez más-ként Mt születéstörténetében sem, ahol József is szimbolikus nevet ad az angyal tanácsára, amely természetesen Jézus küldetését és váltságművének értelmét fogalmazza meg. Nem is egy, hanem két ilyen névvel találkozunk: Jézus, a szabadító és Immánuel „velünk az Isten” (Mt 1,21.23). Ez utóbbi természetesen elsősorban nem a pátriárkatörténetekkel hozza kapcsolatba József névadását, hanem a prófétai irodalommal, ahol szintén találkozunk szimbolikus nevekkel (Ézs 7,3; 8,3; Hós 1,4–9), mi több, itt konkrétan egy Ézs-i idézettel van dolgunk, ahol egy gyermek születése kapcsán e név kell hogy biztassa Áház királyt (Ézs 7,14), és ahogyan az Ézs-i kontextusban ez a név hirdette Isten segítségét a szír–efraimi háború alatt, úgy kell e névnek most Jézus kapcsán is kifejeznie Isten segítő szándékát. Mindez azonban azt mutatja, hogy honnan származik a név, illetve annak teológiai töltete, de maga a névadás motívuma a pátriárkatörténetekben a legelterjedtebb. Ha József alakjához a nemzetségtáblázatok felől közelítünk, ahol megjelennek az ősatyák, mi több, az evangélium feliratában felfedezzük az 1Móz-re vonatkozó allúziót, József alakját önkéntelenül is e referenciák horizontjában akarja majd elhelyezni az olvasó. Itt ő úgy cselekszik, mint az 1Móz-beli Jákób fia, József: szimbolikus nevet ad gyermekének, és ez a név üdvtörténeti jelentőséggel bír. Jézusban „velünk az Isten”, „mert ő szabadítja meg népét annak bűneiből”.

Következtetések

Mt nemcsak a reflexiós idézetek esetében helyezi evangéliumát az Ószövetség kontextusába. Az átvett szövegek mellett még számos kapcsolat mutatható ki az ószövetségi könyvekkel. Az első kapcsolódás rögtön az evangélium első négy szava, amellyel Mt egy második 1Móz könyveként, Genézisként tünteti fel írását. Ez azt jelenti: Mt elvárja, hogy olvasója folyamatosan keresse a párhuzamokat a Tóra első könyve és saját szövege között. Erre szükség is van, hiszen a nemzetségtáblázat szereplői, köztük olyan ritkán felidézett alakok, mint Támár, ismeretlenek maradnak az 1Móz-beli történetek nélkül. De mind a jól ismert, mind a kevésbé elterjedt figurák említése egy-egy, az evangélium számára releváns tartalmat idéz fel.

Ha valaki az 1Móz háttéréből olvassa Mt-t, akkor József alakja kapcsán önkéntelenül is keresni fogja a párhuzamokat az evangéliumi mozzanatok

és a pátriárka között. Mt azért választ olyan nemzetségtáblázatot, amelyben Jézus apja egy Jákób nevű ember fia, hogy ezzel is közelítse egymáshoz az ó- és az újszövetségi Józsefet. Isten mindkét Józseffel álomban kommunikál, és bár Jézus apja nem álomfejtő, mint az Egyiptomban vezető pozícióba kerülő ősatya, cselekvését mégis a kijelentés ezen formája alakítja.

Mindkét József az övéi túléléséért megy le Egyiptomba és tartózkodik ott családjával együtt. Mindkét József olyan jelképes nevet ad gyermekének, amely üdvtörténeti jelentőséggel bír, és a Mt 2,1–12-ben az ószövetségi József testvéreivel azonos módon hódolnak a messziről érkezett bölcsek Jézus előtt, ahol kulcskifejezések mutatják a kapcsolatot (1Móz 43,36 – Mt 2,11). Ezen motívumokban valószínű a Mt-i szövegek ószövetségi irányultsága. Fontos azonban megjegyeznünk, hogy mindez nem azt jelenti, hogy Mt teljesen szabadon a József-alak alapján rajzolta meg Jézus apjának személyét. Az evangélium szerzője nagy valószínűséggel egy már írásban rögzült hagyományt szerkeszt, vagy egy szóbeli hagyományt szövegez meg elsőként a Mt 1–2-ben.⁴³ Az 1Móz az anyag rendezésekor, újraformálásakor játszott szerepet, illetve lehet, hogy már a pre-Mt-i anyag tartalmazta a feltételezett tipológiát. Valószínűleg tudatos használatról beszélhetünk a nemzetségtáblázat, az álommotívum és az egyiptomi menekülés esetében. Azonban az 1Móz sokkal közvetettebb módon hathatott a névadás és a napkeleti bölcsek epizódjaiban, amelyek esetében ezek sokkal inkább az ószövetségi toposzok általános irodalmi hatásaként kerülnek a szövegbe.

Fontos azt is tisztázni, hogy nem beszélhetünk tiszta József-tipológiáról. Noha Támár és Rákhel halála a József-történetek kontextusába helyezendő epizódok, mégis lazább módon kapcsolódnak Jákób fiának történeteire. Ugyanígy az 1Móz álommotívuma sem csupán a József-novellában jelenik meg, hanem más ősatyák is álomban részesülnek, míg az egyiptomi tartózkodás és kivonulás is főleg Mózes alakjához köthető, amely a szövegeket a 2Móz-hez is közelíti. Mint láttuk, a vonatkozó történetekben szó szerinti idézetek szerepelnek a 2Móz-ból. József, Jézus atyja tehát nem egyszerűen egy második József, hanem egy olyan alak, akinek személye más sorsfordító választottak életével is párhuzamba állítható, s így József, Jézus atyja egy József- és Mózes-tipológia keverékeként áll előttünk a mai formában.

Érdekes a Mt szöveghasználata. E tanulmányban feldolgozott példákban a Mt első ránézésre mind a MT-t, mind a LXX-t használja. A nemzetségtáb-

⁴³ Luz, U.: *Das Evangelium nach Matthäus (Mt 1–7)*, 99–101. Davies, W. D. – Allison, D. C. Jr.: *i. m.* 190–195.

lázat nevei a LXX-t követik, a Mt 2,20 a 2Móz 4,19 LXX szövegét idézi, a Mt 2,15 egyértelműen a héber szöveget követi, míg a 2,18-ban olyan keverék szöveg olvasható, amely egyrészt a MT-nek, másrészt a LXX verzióinak, harmadrészt pedig semmilyen ismert variánsnak nem felel meg. Míg vita van arról, hogy ez utóbbiak Mt saját fordításai, vagy számunkra nem elérhető görög kéziratokból átvett szövegek,⁴⁴ a jelen kérdésfelvetésben az lényeges, hogy mindez nem képzelhető el a szövegek használata nélkül. Az evangélium megírásakor Mt-nak hozzá kellett férnie a görög és/vagy héber kéziratokhoz, amelyekből átemelte idézeteit. Ez azonban azt is jelenti: empirikus bizonyítékunk van arra nézve, hogy amikor Mt megalkotta a saját szövegét, az Ószövetséget forgatta. E tény tovább növeli a más módszerekkel rekonstruált kapcsolatok valószínűségét. Ha Mt idézi az Ószövetség könyveit, minden bizonnyal előszeretettel merít azok irodalmi készletéből, nagy valószínűséggel a József-történetekből is.

Ugyanakkor azt is fontos kiemelni, hogy a fenti megfigyelések együttes, kumulatív bizonyító ereje nagyobb az eseti megfigyelésekből származó következtetésekénél. A két József személye közötti párhuzamok egyeként talán véletlennek vagy általánosnak tűnhetnek, viszont ilyen sok egy irányba mutató egyezés egy ilyen rövid perikópában nem lehet a véletlen műve. A motívumok gazdagsága is afelé mutat, hogy a Jézus apjának megformálásakor Mt tudatosan használja az 1Móz-beli József alakját.

Végkövetkeztetésként elmondható, hogy a Mt 1–2-ben előttünk álló „Jézus Krisztus Genezis könyve” a Tóra első könyveinek motívumaival vezeti végig történetén olvasóját. Az új tartalmat a jól ismert epizódok hozzák közel, ahol az olvasó József személyén keresztül tanulhatja újra az egyiptomi menekülés és szabadulás történetét. Mindez pedig csak előszava annak a nagy szabadítástörténetnek, amely nem a kivonulással ér véget, hanem csupán azal kezdődik.

* * *

Joseph, the Father of Jesus, and Joseph, the Son of Jacob. Observations on the Joseph Figure in the Gospel of Matthew

The Gospel of Matthew (Mt) connects his texts with the Old Testament in various ways. Beyond the so-called reflexive quotations, Mt alludes to several Old Testa-

⁴⁴ Maarten J. J. Menken szerint Mt „Bibliája” a LXX volt. A fenti példánál azt feltételezi, hogy Mt számunkra elveszett görög szövegeket használt, mivel ezek olyan kifejezéseket tartalmaznak, amelyek nem jellemzőek Mt szóhasználatára. Menken, M. J. J.: *Matthew's Bible. The Old Testament Text of the Evangelist*. BETHL 173. Leuven University Press, Leuven 2004, 133–160.

ment books and episodes with keywords, motifs, and compositional arrangement. This article investigates whether Mt uses a Joseph typology from Genesis in shaping his portrayal of Joseph, the father of Jesus. After a brief survey of the suggested links in this regard, the paper defines the concept of intertextuality at play here and evaluates the alleged parallels between the Joseph of Genesis and the Joseph of Mt. It seems that in the prelude, Mt presents his gospel as “the Book of the Genesis of Jesus Christ”, akin to a second Genesis. Matthew strategically selects a genealogy where Jesus’ father is depicted as the son of a man named Jacob, aiming to draw closer parallels between the Old and New Testament’s Josephs. Both Josephs communicate with God through dreams, both journey to Egypt for the survival of their kin, reside there with their families, give their children symbolic names, and in both cases, Joseph receives homage from travellers from distant lands. In the first three instances, we can likely speak of intentional usage of the Joseph typology, while Genesis might have had a much more indirect impact on the episodes of naming and homage, where these elements are incorporated more as general literary influences from Old Testament motifs. However, Joseph of Matthew also resembles the figure of Moses, who led Israel out of Egypt and delivered the Law of God. Mt’s intention with this compositional strategy is to allow readers to revisit the story of the escape from Egypt and liberation as a prelude to a grand narrative of salvation, one that not ends with the exodus but only starts with it.

Keywords: typology, intertextuality, Joseph, father of Jesus, Joseph, son of Jacob, Genesis, Matthew, LXX.